

UOT 376

Elmira Mahmud qızı Kərimova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi

<https://orcid.org/0000-0003-1378-8472>

**SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN TƏHSİLİ
MÜƏLLİMLƏRİN VƏ VALİDEYNLƏRİN GÖZÜ İLƏ
(aparılan sorğuların nəticələrinin təhlili əsasında)**

Эльмира Махмуд гызы Керимова

доктор философии по педагогике,

ведущий научный сотрудник Института образования Азербайджанской Республики

**ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ
ГЛАЗАМИ УЧИТЕЛЕЙ И РОДИТЕЛЕЙ
(на основе анализа результатов проведенных опросов)**

Elmira Mahmud Karimova

doctor of philosophy in pedagogy,

leading scientific worker at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

**TEACHING CHILDREN WITH DISABILITIES THROUGH
THE EYES OF TEACHERS AND PARENTS
(based on analysis of survey results)**

Xülasə. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların həyata inteqrasiyasında olan çətinliklərin öyrənilməsi ilə əlaqədar 2023-cü ilin may-iyun aylarında Bakı şəhərinin 10 xüsusi məktəb və internat-məktəbində anket sorğuları keçirilib. Sorğuda iki sosial qrupun nümayəndələri iştirak ediblər: müəllimlər (500 müəllim) və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri (300 valideyn). Bu iki sosial qrupun seçilməsi həmin rəspodentlərin təhsil prosesinin iştirakçısı olması və xüsusi təhsilin tətbiqi prosesində onların maraqlarına toxunulması ilə bağlıdır. Bu məqalədə alınan nəticələrin təhlili və xüsusi təhsilin tətbiqində olan problemlər öz əksini tapıb. Eyni zamanda təhlil prosesində üzə çıxan problemlərin əsasında xüsusi təhsil sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi yollarını və istiqamətlərini müəyyən etmək mümkündür.

Açar sözlər: *sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, xüsusi təhsil, xüsusi təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, inteqrativ təhsil, rəspodent, sorğu, nəticələrin təhlili*

Резюме. Анкетные исследования были проведены в 10 интегративных (специальных) школах и школах-интернатах города Баку в мае-июне 2023 года в связи с изучением трудностей интеграции в жизнь и общество детей с ограниченными возможностями здоровья. В опросе приняли участие представители двух социальных групп: педагоги (500 учителей) и родители детей с ограниченными возможностями здоровья (300 родителей). Выбор этих двух социальных групп связан с тем, что все респонденты являются участниками образовательного процесса и их интересы в первую очередь учитываются в процессе внедрения специального образования. В данной статье были проанализированы полученные результаты, а также отражены проблемы специального образования. При этом на основе выявленных проблем можно определить пути и направления развития и усовершенствования системы специального образования.

Ключевые слова: *дети с ограниченными возможностями здоровья, специальное образование, усовершенствование системы специального образования, интегративное образование, респондент, опрос, анализ результатов*

Summary. Questionnaire surveys were conducted in 10 integrated (special) schools and boarding schools of Baku in May-June 2023 in connection with the study of difficulties in the integration of children with limited health opportunities into life. Representatives of two social groups participated in the survey: teachers (500 teachers) and parents of children with disabilities (300 parents). The choice of these two social groups is related to the fact that all respondents are participants in the educational process and that their interests are primarily addressed in the process of applying special education. In this article, the obtained results were analyzed, and the problems in the application of special education were reflected. At the same time, it is possible to determine the ways and directions of development and improvement of special education on the basis of the revealed problems.

Key words: *children with disabilities, special education, improvement of the special education system, integrative education, respondent, survey, analysis of results*

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 noyabr 2020-ci il tarixli 2306 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Uşaqlara dair Strategiya-nın həyata keçirilməsi üzrə 2020-2025-ci illər üçün Fəaliyyət Planı”nın 5.3.3-cü bəndinin “Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların həyata inteqrasiyasında çətinliklərin öyrənilməsi” ilə bağlı 2023-cü ilin may ayında Bakı şəhərinin 10 inteqrativ (xüsusi) məktəb və internat-məktəbində Tİ-nin Psixologiya və xüsusi təhsil şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən anket sorğuları keçirilib. Sorğuda iki sosial qrupun nümayəndələri iştirak ediblər: müəllimlər (500 müəllim) və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri (300 valideyn). Bu iki sosial qrupun seçilməsi bütün respondentlərin təhsil prosesinin iştirakçısı olması və inteqrativ təhsilin tətbiqi prosesində, ilk növbədə, onların maraqlarına toxunulması ilə bağlıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, sorğuda 500 müəllim və 300 valideyn iştirak etmişdir. Valideynlərin orta yaşı 39,3 yaş, müəllimlərin isə 44 yaş təşkil etmişdir. Müəllimlərin orta pedaqoji stajı 18,5 il, xüsusi təhsildə iş stajı isə 14,9 il təşkil etmişdir.

İlk növbədə qeyd edək ki, sorğuda iştirak edən müəllimlərin 77,6% (388 nəfər) ali təhsillidir və onların xüsusi məktəbdə işlədiyi müddət orta hesabla 14,9 il təşkil edir. Valideynlər arasında ali təhsillilərin sayı 23,3% (70 nəfər), orta təhsillilərin sayı isə 74,3% (223 nəfər), natamam orta təhsilli 2% (6 nəfər) təşkil etmişdir, 1 nəfər təhsilsizdir.

Müəllimlərin və valideynlərin xüsusi təhsilə olan münasibətini, onların problemlərini, bu prosesə olan nəzər nöqtəsini, nəyi gözlədiyini və s. araşdırıb konstruktiv nəticələr əldə etmək üçün sorğuda alınan nəticələrin təhlili müqayisəli şəkildə aparılmışdır.

Bu baxımdan çox vacib və, bəlkə də, xüsusi məktəblərin gələcək taleyinə təsir göstərə

bilən əsas sual hər iki sorğuda eyni formada qurulan “Sizcə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar harada təhsil almalıdır?” sualıdır. Bu suala cavabda müəllimlər və valideynlər həmrəylik göstərmişlər: müəllimlərin 90% (450 cavab) və valideynlərin 84,5% (255 cavab) xüsusi məktəbləri seçiblər. Ümumtəhsil məktəbin xüsusi siniflərində uşaqların təhsil almasını istəyən valideynlər 6,6% (20 cavab), müəllimlərdən isə belə təhsil quruluşuna müsbət cavab verənlər isə 6,02% (31 cavab) təşkil etmişlər. Bu sualla əlaqədar valideynlər şifahi bildirmişlər ki, əsas səbəb uşaqların ümumtəhsil məktəbinin proqramının öhdəsindən gələ bilməyəcəkləri və problemlə uşaqlara neqativ münasibətin olmasıdır.

Lakin burada qeyd etməliyik ki, bu cür problemlərlə uşaqlar xüsusi məktəbdə də qarşılaşır. Belə ki, “Valideyn kimi, hansı problemlərlə qarşılaşırsınız?” sualına 37% (111 cavab) başqalarının uşağa qarşı nəzakətsiz davranışını və aqressivliyini, 30,5% (107 cavab) isə təhsildə çətinlikləri göstərmişlər. Yəni, valideynlərin ümumtəhsil məktəbin xüsusi siniflərinə olan münasibəti qismən əlverişli sosial-mədəni şəraitin olmaması və belə təhsil forması haqqında müsbət məlumatların azlığı ilə əlaqədardır.

Sağlamlıqda problemləri olan uşaqların ümumtəhsil məktəbinin siniflərində təhsili ilə bağlı məktəb müəllimlərinin mövqeyi daha aydındır (6,02% lehinə – 31 cavab). Ümumilikdə uşaqların sosial və təhsil inteqrasiyasına müsbət münasibət bəsləyən müəllimlər müxtəlif psixofiziki statuslu uşaqların birgə təhsili zamanı qarşılaşacaq bir çox problemlərə diqqət yetirirlər. Bununla belə, müəllimlər ən çox cəmiyyətdə atipik insanlara mənfi münasibətin olmasını, atipik uşağın dövlət məktəbində tədrisi üçün uyğunlaşdırılmış xüsusi təhsil proqramlarının olmamasını, inteqrasiya məsələlərində ümumtəh-

sil məktəbin müəllimlərinin psixoloji və pedaqoji səriştəsizliyini qeyd etmişlər.

Daha bir eyni formada verilən suala cavablarda müəllimlər və valideynlər, demək olar ki, həmrəy olmuşlar. Əvvəlcədən qeyd edək ki, “Sizcə, son 5 ildə müəllimlərin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların integrativ təhsilinə münasibəti necə dəyişib?” sualına cavab verərkən, valideynlər bu prosesə müəllimlərin bəslədiyi münasibəti, müəllimlər isə öz münasibətini bildirmişlər. Belə ki, müəllimlərin 70,8% (359 c.), valideynlərin isə 67,6% (203 c.) bu prosesin yaxşılaşmağa doğru dəyişməsinə qeyd etmişlər. Müəllimlər eyni zamanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim nəticələrinə öz münasibətini bildirərək, onları uğurlu – 60,16% (308 c.) və orta – 37,2% (186 c.) kimi qiymətləndirmişlər.

Müəllimlər də “Sizcə, son 5 ildə valideynlərin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların integrativ təhsilinə münasibəti necə dəyişib?” sualına cavab verərkən valideynlərin bu prosesə bəslədiyi münasibəti müsbətə doğru dəyişməsinə qeyd ediblər – 56,6% (283 c.). Müəyyən dərəcədə cavablarda müəllimlərin və valideynlərin həmrəyliyini dövlətin təhsil integrasiyası təcrübəsini dəstəkləməsi ilə, cəmiyyətdə sağlamlıq imkanları məhdud insanlara münasibətin tədricən müsbətə doğru dəyişməsi ilə izah etmək olar.

Xüsusi təhsili belə yüksək qiymətləndirdikləri fonda onu da qeyd etməliyə ki, inklüziv təhsil haqqında sorğuda sual olmasa da, həm müəllimlərin, həm də valideynlərin əksəriyyəti bu təhsil formasına şifahi olaraq neqativ münasibət bildirmişdir. Valideynlərin belə münasibətini biz yuxarıda “Sizcə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar harada təhsil almalıdır?” sualına cavablarının təhlilində göstərmişik. Müəllimlərin isə skeptik yanaşmasının səbəbini mühafizəkarlıqla, qismən də inklüziv şəraitdə peşə fəaliyyətlərinin çətinləşməsilə, yaradıcı özünü ifadə edə bilməməklə və s. çətinliklər ilə izah edə bilərik.

Bilavasitə təhsilin tətbiqi və təşkili ilə bağlı suallar da sorğuda yer alıb, çünki təhsil texnologiyalarının tətbiqi yolunda müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması ilkin vəzifələrdən biridir. Dörd alt sualdan ibarət “Sizcə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilində səmərəliliyi artırmaq üçün nəyə ehtiyac var?” sualına müəllimlərin 78,6% (393 c.) tədris pro-

sesinin müasir maddi-texniki və proqram metodik təchizatını; 40,14% (207 c.) sinifdə psixoloqun, tyutorun, əlavə müəllimin olmasını; 30,38% (169 c.) kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsini; 30,72% (188 c.) isə maaşların artırılmasını qeyd etmişlər.

Müəllim və valideyn sorğularında daha iki əks sədəli sual var. Belə ki, “Uşağımızın təhsil ehtiyacı üçün nə tələb olunur?” sualına valideynlərin 55,2% (176 c.) fərdi təlim proqramlarını göstərib. Müəllimlər isə “Tədris materialının uyğunlaşdırılmasında hansı işləri vacib hesab edirsiniz?” sualına cavab verərkən tapşırıqların fərdi variantlarının hazırlanması və verilməsini qeyd ediblər – 53,2% (266 c.). Faiz nəticələrindən görüldüyü kimi, həm valideynlər, həm də müəllimlər bu məsələni aktual və vacib hesab edirlər.

Baxmayaraq ki, “Sizcə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilində səmərəliliyi artırmaq üçün nəyə ehtiyac var?” sualını cavablandırarkən müəllimlərin 30,38% (169 c.) kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsini qeyd etmişlər, bu cavablar başqa bir sualın cavabı ilə dissonans yaratmış olur. Belə ki, “Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləmək üçün pedaqoji-psixoloji təkmilləşmə kursuna ehtiyacınız varmı?” sualına müəllimlərin 40,14% (270 c.) qəti “Xeyir, pedaqoji-psixoloji hazırlığım *məni* qane edir” cavab verərək subyektiv fikir bildirmişlər. Fikrimizcə bu, müəllimlərin öz ixtisaslarını təkmilləşdirməsində və şagirdlərinin nailiyyətlərini artırmaqda maraqlı olmaması və müəllimlərin dediklərinə görə, motivasiyanın aşağı olması (müəllimlərin maaşının az olması, mükafatların olmaması və s.) ilə izah olunur. Müəllimlərin 27,2% (136 c.) isə “Bəli, pedaqoji-psixoloji təkmilləşmə kursuna ehtiyacım var” cavabı vermişdir. Lakin onu da qeyd edək ki, müəllimlərin cavablarından məlum oldu ki, onlar özünü təhsilə də diqqət yetirirlər. Belə ki, “Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla iş üçün materialları haradan əldə edirsiniz?” sualına 50,7% (285 c.) müəllimləri, seminarları, təlimləri; 47,8% (239 c.) digər mənbələri, əsasən İnterneti, göstərmişlər.

Müəllimlərin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların və valideynlərin öz uşağının daha çox nəyə ehtiyac duyduğunda da fikirlər, demək olar ki, üst-üstə düşüblər, bu da uşağın problemini hər iki tərəfin düzgün qiymətləndirməsindən xəbər verir. Belə ki, “Məktəbdə ən çox kiminlə əmək-

daşlıq edirsiniz?” sualına müəllimlərin 60,76% (338 c.) fənn müəllimini; 50,86% (293 c.) müəllim-loqopedi; 40,9% (245 c.) psixoloqu; 20,9% (146 c.) müəllim-defektoloqu qeyd etmişlər. Valideynlərin əksəriyyəti “Uşağınızın təhsil ehtiyacı üçün nə tələb olunur?” sualına cavab verərkən 70,6% (228 c.) loqopedi, psixoloqu, sosial işçini birlikdə qeyd edib. “Təhsil müəssisəsində uşağınız hansı mütəxəssisdən dəstək alır?” sualına isə valideynlərin 70,96% (239 c.) fənn müəllimini; 50,3% (151 c.) loqopedi; 20,7% (81 c.) müəllim-defektoloqu göstərmişlər.

Xüsusi təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara müəyyən həcmdə biliklərlə yanaşı cəmiyyətdə adaptasiya olunmaq üçün əmək və kommunikativ bacarıqları da aşılamalıdır. Belə ki, “Uşağınızın təhsilindən hansı nəticəni gözləyirsiniz?” sualına cavablarında valideynlərin 60% (180 c.) gələcək həyat üçün vacib olan bilik və bacarıqlara yiyələnməni, 55% (175 c.) ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnməni, 50,73% (173c.) cəmiyyətə adaptasiya üçün həyatı bacarıqlara yiyələnməni göstərmişlər. Uşaqlarının gələcəyindən narahat olan valideynlər əksər halda “Uşağınızın gələcəyini necə planlaşdırırsınız?” sualına cavab verərkən uşaqlarının peşə təhsili almasında maraqlı olduqlarını bildiriblər – 40,13% (124 c.).

Xüsusi təhsilin inkişafı üçün vacib olan “İntegrativ təhsilin məqsədlərinin vacibliyi baxımından aşağıdakıları 1-5 bal aralığına görə qiymətləndirin” təklifində müəllimlərin ümumi həmrəyliyi heyran edir, çünki onlar bütün təklif olunan bəndləri: təhsil proqramının mənimsənilməsini, uşağın sosiallaşmasını, uşağın inkişafına ümumi dəstəyi, uşağın inkişafındakı pozulmalarının korreksiyasını hərəsini orta hesabla 4 balla, yəni qənaətbəxş qiymətləndiriblər.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşağı olan ailələrin ən mühüm problemi uşağın müalicəsi və reabilitasiyası, dərman preparatlarının, texniki reabilitasiya avadanlıqları və ortopedik vasitələrin alınması üçün zəruri olan maliyyə vəsaitinin olmaması və ya çatışmazlığıdır. Bu baxımdan “Ailənin hazırkı maddi (iqtisadi) vəziyyətini necə qiymətləndirirsiniz?” sualına valideynlərin 65,3% (196 c.) “orta”, 27% (81 c.) “pis” və 7,66% “yaxşı” yazaraq, cavab vermişdir. Fikrimizcə, bu cavablar vəziyyəti düzgün əks etdirmir, çünki pis, orta və yaxşı maddi vəziyyətin kriteriləri sualda açıqlanmayıb və nəzərə alınmayıb.

Valideynlər arasında sorğunun keçirilməsində bir məqsəd də onların ailələrinin sosial-iqtisadi vəziyyəti və qarşılaşdıqları çətinliklər və problemlər haqqında fikirlərini aşkar etmək idi. Onlar əsasən çətinliklər kimi aşağıdakıları qeyd etmişlər:

- sosial xidmətlər və göstərilən yardımların çatışmazlığı;
- müxtəlif xəstəlikləri olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün müvafiq təhsil formaları haqqında məlumatın azlığı;
- cəmiyyətin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara münasibətin hələ də tam pozitiv olmaması və s.

Yaxşı bilirik ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin əsas 3 məqsədi var. Bunlar:

- təhsil məqsədləri: təhsil proqramının mənimsənilməsi, uşaqların müəyyən həcmdə bilik, vərdiş və bacarıqlara yiyələnməsi;
- tərbiyə məqsədləri: ali dəyərlərin formalaşdırılması, davranış nümunələrinin təkmilləşdirilməsi, uşaqlarda ünsiyyət bacarıqlarının mənimsənilməsi, sosial aktivliyin inkişafı, gələcək həyata hazırlıq və s.;
- korreksiya məqsədləri: xüsusi pedaqoji və psixoloji metodlarla uşaqda psixi proseslərin və emosional-iradi sferanın inkişaf etdirilməsi, birinci və ikinci dərəcəli çatışmazlıqların korreksiyası və kompensasiyası və s.

Sorğular bu məqsədlərin həyata keçirilməsində problemlərin olduğunu göstərdi, məsələn, tədris proqramının uyğunlaşdırılması, tədris materiallarının əldə edilməsi, təkmilləşdirmə məsələləri, müasir maddi-texniki və proqram – metodik təchizat və s. Lakin bu problemlər tək-cə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynlərinin və müəllimlərin problemi deyil. Bu cür problemlər hamımıza toxuna bilər, onlar hamımızın problemidir.

Xüsusi təhsil sistemi hər uşaq üçün onun imkan və qabiliyyətlərinə uyğun kompleks tibbi-psixoloji-pedaqoji korreksiya şəraiti yaratmalıdır. Bu zaman əsas vəzifə inkişafın pozulması nəticəsində yaranmış çatışmazlıqları kompensasiya etmək, əlilliyin mümkün qədər qarşısını almaq, orqanizmin salamat funksiyaları və imkanları sayəsində uşağa normal mühitdə, cəmiyyətdə yaşamağı öyrətməkdir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların keyfiyyətli təhsilini təmin etmək, onların uşaq hüquqlarını həyata keçirmək yalnız dövlətin, cəmiyyətin və ailənin birgə səyləri nəticəsində mümkündür. Xüsusi təhsilin vəzifələrinin həlli və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyası cəmiyyətin nə dərəcədə sağlam və mədəni olmasının göstəricisidir.

Problemin aktuallığı. Məlum olduğu kimi, respublikada ildən ilə inteqrasiyalı (inklüziv) təhsilli məktəblərin sayı artır. Təhsil prosesinin qurulmasına inteqrativ yanaşma sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla inkişaf qüsurları olmayan uşaqlar arasında məsafəni azaltmağa imkan verir, onların sosiallaşmasına və cəmiyyətə inteqrasiyasına kömək edir. Bununla belə, bütün uşaqlar ibtidai məktəbdən başlayaraq inteqrativ təhsillə əhatə olunma bilməz. Onlardan bəziləri inkişaf qüsurlarına görə ya xüsusi təhsillə əhatə olunur, ya da təlimin ibtidai əsaslarını xüsu-

si məktəbdə almalıdırlar. Xüsusi təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların potensial imkanlarını nəzərə alaraq, müəyyən kateqoriyadan olan problemlili uşaqları inteqrativ təhsilə hazırlayır.

Problemin elmi yeniliyi. Respublikada 70 mindən artıq sağlamlıq imkanları məhdud uşaq qeydə alınıb. Və bütün dünyada olduğu kimi, bizdə də onların sayı ildən ilə artır. Və sirsir deyil ki, məktəb yaşlı sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hamısını inklüziv təhsilə cəlb etmək mümkün deyil. O zaman, illərlə qurulan və misilsiz təcrübəsi olan xüsusi təhsil sistemimiz mütləq təkmilləşərək, dəyişməli, qorunub saxlanılmalı və yaşamalıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə keçirilən sorğuların nəticələrinin təhlili əsasında yazılıb. Təhlildə xüsusi təhsilin problemləri, uğurları və s. əksini tapıb. Bu baxımdan məqalə həm mütəxəssislər, həm də uşaqların valideynləri üçün məlumatlandırıcı olacaq.

Ədəbiyyat:

1. Актуальные проблемы интегрированного обучения // Сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. по проблемам интегрированного обучения лиц с ограниченными возможностями здоровья, 29-31 янв. 2001 г. / ред. Н.Н. Малофеев [и др.]. – М.: Права человека, – 2001.
2. Алейникова С.А. Отношение педагогов и родителей к интегрированному обучению детей с нарушенным слухом / С.А. Алейникова, М.М. Маркович, Н.Д. Шматко // Дефектология. – № 5. – 2005. – с. 3-19.
3. Александрова М.В. Продуктивное взаимодействие педагогов как фактор развития школы : дис. ... канд. пед. наук / М.В. Александрова. – М., 2003. – 167 с.
4. Ананьев Б.Г. О психологических эффектах социализации / Б.Г. Ананьев // Человек и общество: проблемы социализации индивида: ученые записки / под ред. Б.Г. Ананьева, Л.И. Спиридонова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1971. – Вып. 9. – с. 144-150.
5. Афасижев Т.Н. Гуманизация образования / Т.И. Афасижев, А.К. Тхакушинов // Социологические исследования. – 1995. – №5. – с. 110-112.
6. Байбородова Л.В. Взаимодействие школы и семьи / Л.В. Байбородова. – Ярославль: Академия развития, 2003. – 214 с.
7. Богданова Л.Р. Пути интеграции учащихся коррекционной школы / Л.Р. Богданова // Источник. – 2001. – № 2. – с. 8-12.

E-mail: ema.umudova@mail.ru

Rəyçilər: *psixo.ü.fəls.dok.* R. Quliyeva,
ped.ü.fəls.dok. S. İsgəndərova

Redaksiyaya daxil olub: 16.10.2023